

Dagens behov och dåtidens ideal funktionalistiska bostadsgårdar idag

Anna Sunnefeldt Nyberg

SLU, Sveriges lantbruksuniversitet, Fakulteten för naturresurser och lantbruksvetenskap
Institutionen för stad och land, avdelningen för landskapsarkitektur
EX0499 Projekt i landskapsarkitektur, 2012, 15 hp på landskapsarkitektprogrammet, *Uppsala*
Nivå: Grundnivå G2E
© Anna Sunnefeldt Nyberg
Dagens behov och dåtidens ideal- funktionalistiska bostadsgårdar idag
Engelsk titel: Present Needs and the Ideals of the Past– Functionalist Residential Yards Today
Nyckelord: bostadsgård, funktionalismen, nutid, jämförelse
Handledare: Hildegun Nilsson Varhelyi, SLU, institutionen för stad och land
Examinator: Katri Lisitzin, SLU, institutionen för stad och land
Online publication of this work: <http://epsilon.slu.se/>

Sammandrag

Våra städers boendemiljöer bär på en historia och varje inslag är en del av vårt kulturarv. De bidrar till en kulturell och historisk förståelse och till en intressant stadsmiljö. Funktionalismens bostadsbyggande, omkring år 1930-1960, utgör en stor del av Sveriges bostadsbestånd och därmed är funktionalismens miljöer en betydande del av många städers stadsbild. Bostadsgårdarna vid flerbostadshus från denna tid är väl tilltagna och är gestaltade efter ett visst gemensamt stilideal. Detta kandidatarbete undersöker tanken bakom funktionalismens bostadsgårdar, hur de ser ut idag, problem som uppstått sedan de anlades och hur de kan anpassas för dagens förändrade behov. Med utgångspunkt i en litteraturstudie ger arbetet en jämförelse av hur dåtidens och dagens landskapsarkitekter ser på gestaltning av boendemiljöer. Litteraturstudien resulterar i en lista med generella riktlinjer för hur man kan kombinera dåtidens stilideal med dagens behov vid omgestaltning och/eller komplettering av funktionalistiska bostadsgårdar. Faktorer som berörs är estetik, ekonomi och funktion. Denna lista är tänkt som en verktyg främst för landskapsarkitekter. Listan kan även vara intressant för privatpersoner, hyresvärdar och bostadsrättsföreningar som är intresserade av varsam omgestaltning av funktionalismens boendemiljöer. Jag vill med arbetet poängtera värdet av den funktionalistiska trädgårdsstilen genom aspekter som än idag är aktuella och viktiga.

Abstract

The residential environments of our cities carries a history and every ingredient is part of our cultural heritage. It contributes to a cultural and historical understanding as well as an interesting urban environment. A great part of Swedish residential housing is built during the functionalist era (approximately 1930-1960) and is therefore a great part of the urban space in many Swedish cities. The residential yards belonging to functionalist apartment housing are excessive and are planned after a certain design ethic. This bachelor's thesis explores the idea behind functionalist residential yards, how they look today, problems that have occurred since they were planned and how they can be adapted to meet the altered present needs. Through a literature study, the thesis gives a comparison between the functionalist landscape architecture and the landscape architecture of today and the architects ideas on designing residential areas. The study results in a list with general guidelines on how to combine the ideals of yesterday with the needs of today when redesigning and/or complementing functionalist residential outdoor environments. Aspects regarding aesthetics, economy and function are taken into consideration. This list is meant to be a tool headmost for landscape architects. The list may also be interesting for landlords, housing societies or individuals interested in careful restoration of functionalist neighbourhoods. With the thesis, I want to point out the value of the functionalist garden style through aspects that are important and up-to-date.

Inledning

Den svenska funktionalismens trädgårdsideal står för en speciell stil när det kommer till funktionalitet, rumslighet och användandet av växter. Stilen samspelar med byggnaderna och skapar en helhet som än idag är värd att bevara. Många miljöer är idag slitna och eftersatta avseende skötsel. Sedan anläggandet har behoven förändrats vilket ofta resulterat i ändringar och tillägg som frångår den ursprungliga stilen. Jag vill med arbetet undersöka hur man kan förena dagens krav och behov med en funktionalistisk bostadsgård utan att göra avkall på dess stilideal.

I detta arbete görs en jämförelse mellan funktionalismens och dagens bostadsgårdar för att utröna eventuella likheter och skillnader mellan dem. Arbetet är intressant för landskapsarkitekter likväl som för hyresvärdar, bostadsrättsföreningar och privatpersoner som förvaltar funktionalistiska miljöer.

Bakgrund

Stora delar av vår bebyggda boendemiljö uppkom under den funktionalistiska eran. Under perioden 1930-1959 byggdes 858 000 lägenheter i flerbostadshus i Sverige vilket utgör 41% av landets bestånd av flerbostadshus. Det är många fler än vad som byggdes under miljonprogrammet 1964-1973, då det producerades drygt 700 000 lägenheter i flerbostadshus (Persson & Persson 1995, s 14).

Enligt landskapsarkitekt Bengt Persson verkar det idag finnas ett behov av ytor direkt användbara för olika funktioner. De funktionalistiska gårdarna tycks ha svårt att följa med de boendes åldersdynamik vilket resulterar i att större lekplatser uppförs. Ändrad sophantering och ökat bilinnehav har gett nya förutsättningar för många gårdsmiljöer. Sophus och parkeringsplatser har ersatt gräs- och trädgårdsytor. Miljöförbättringar av miljonprogrammets bostadsgårdar genomförs och sannolikt appliceras de även på funktionalismens boendemiljöer när dessa blir slitna. Det ger förödande konsekvenser hos anläggningarna då det innebär tydligare funktionsindelningar, försämrad rumslighet och en minskad flexibilitet (Persson & Persson, 1995).

Elisabeth Lindkvist har under fakulteten för landskapsutveckling på SLU genomfört en inventering av växttekniska problem hos bostadsgårdar från olika epoker. Hos de funktionalistiska bostadsgårdarna var problemet med för stor, överhängande vegetation nära gräsytor överrepresenterat. Även för täta bestånd av buskar samt vedartat ogräs i häckar förekom. Problemen gjorde anläggningarna mer skötselintensiva. Anläggningarnas starka sidor var de öppna gräsmattorna utan hinder samt god placering av buskar i anslutning till sittytter (Lindkvist 2011, s. 65).

De funktionalistiska bostadsgårdarna kunde se ut på två olika sätt beroende av vilken slags mark de anlades på. Då man anlade på naturmark med friväxande vegetation och berg i dagen lät man naturen gå ända in till huset och la endast till mindre inslag av planteringar längs fasaderna. Då anläggningarna byggdes på jordbruksmark bestående av en plan öppen yta var gräsmattan i fokus med ett omslutande vegetationsskikt (Persson & Persson, 1995).

Under funktionalismen arbetade man med växtligheten i olika skikt och åstadkom på så vis en helhet på alla nivåer. Även då mycket växtmaterial idag

har försvunnit på den lilla skalan besitter dessa miljöer fortfarande goda kvaliteter på grund av detta (Persson & Persson, 1995).

Ulla Bodorff var en av de mest framstående landskapsarkitekterna under den funktionalistiska eran. Hon hade ett samarbete med HSB och har därför satt sin prägel på många av funktionalismens bostadsgårdar. (Nowotny & Persson, 1988). En del av bostadsområdet där jag bor, Svartbäcksgatan 99-105, är gestaltat av Ulla Bodorffs kontor. Min bostadsgård har kompletterats för att passa dagens behov och har frångått den stil som kännetecknar funktionalismen. Detta gjorde att mitt intresse väcktes för hur man kan kombinera de boendes önskemål och krav med en stil som passar i sammanhanget.

Bild 1 - Min bostadsgård från den funktionalistiska eran har ändrat karaktär efter dagens behov. Kompletteringar av lekelement, plank och växtlighet har gjorts utan hänsyn till den den stil som kännetecknar funktionalismen.

Syfte

Syftet med kandidatarbetet är att undersöka hur man som landskapsarkitekt kan arbeta med 1940-talets funktionalistiska miljöer, och anpassa dessa till dagens behov, utan att göra avkall på dess stilideal. Arbetet syftar till att utvärdera eventuella likheter och skillnader mellan funktionalismens och dagens bostadsgårdar. Jag vill undersöka problematiken i mötet mellan dessa. Syftet är även att genom arbetet presentera ett lätthanterligt verktyg som kan användas vid omgestaltning av funktionalistiska boendemiljöer. Den specifika frågan lyder: Hur kan man i en funktionalistiskt utformad bostadsgård möta dagens behov i samklang med dåtidens stilideal?

Avgränsning

Tematiskt är arbetet avgränsat till den mellansvenska funktionalistiska trädgårdsstilens utformning och värdegrund samt de riktlinjer som finns för svenska bostadsgårdar idag på 2010-talet. En övergripande litterär studie görs även över tiden mellan funktionalismen och idag. I mitt resonemang utgår jag från bostadsgårdar tillhörande flerbostadshus. Jag har valt att studera bostadsgårdar anlagda på jordbruksmark och därmed uteslutit exempel på bostadsgårdar anlagda på naturmark. Den litterära studien avgränsas till fyra övergripande aspekter som är relevanta för arbetets vidd, som går att föra ett lämpligt resonemang kring. Dessa är värdegrunden, funktionerna och deras förhållande till varandra, synen på rumslighet samt användandet av växtlighet

Begreppsförklaring

<i>Bostadsgård</i>	Den halvprivata utemiljö som är till för de boende i flerbostadshus (Reiter, 2007).
<i>Gårdskänsla</i>	Tar sig uttryck i omsorg för detaljer och att gården används flitigt av de boende. För att uppnå gårdskänsla får gården varken kännas för privat eller för offentlig (Olsson Lieberg, 2007).
<i>Rumslighet</i>	Upplevda spatiala avgränsningar.
<i>Stilideal</i>	Gestaltning och utformning som anses idealisk och typisk för en viss stil.
<i>Zonering</i>	Graderad skala från privat till offentligt. Tydliga gränser mellan graderna ger tydlig zonering (Kristensson, 2007).

Metod

För att få en teoretisk grund inför utformandet av de generella riktlinjerna för gestaltning utfördes en litteraturstudie av funktionalismens samt dagens bostadsgårdar. Huvudlitteraturen valdes för att belysa olika utgångspunkter, landskapsarkitektens samt brukarens syn. Med den teoretiska studien som utgångspunkt utformades de generella riktlinjerna för omgestaltning av funktionalistiska bostadsgårdar.

Litteraturstudien

Arbetet inleddes med att söka på nyckelord som bostadsgårdar, funktionalism och gestaltning. Jag fann examensarbeten i ämnet som gav mig inspiration och användbara källor. Andra referenser har jag kommit i kontakt med tidigare under utbildningen. Nedan följer en introduktion av arbetets huvudkällor.

- » Bengt Persson och Agneta Persson – landskapsarkitekter, behandlar i boken Svenska bostadsgårdar 1930-59 (1995) funktionalismen inom trädgårdskonsten genom dess utveckling från förstadium till riktigt genomslag. Miljöerna analyseras utifrån rumslighet, funktionsuppdelning och växtlighet, vilka anses vara de viktigaste aspekterna för den positiva upplevelsen i funktionalistiskt utformade miljöer idag.
- » Claus Nowotny och Bengt Persson – landskapsarkitekter, ger i boken Ulla Bodorff landskapsarkitekt 1913-1982 (1988) en skildring av hur en av Sveriges då mest framstående landskapsarkitekter arbetade med funktionalismens bostadsgårdar. Den ger inblick i Bodorffs tankar och strategi kring gestaltning och ger konkreta exempel på hur den funktionalistiska stilen såg ut.
- » Eva Kristensson – landskapsarkitekt, för ett resonemang kring värdet av rymlighet i bostadsgårdar i boken Bostadsgården – vardagsrum, lekplats, mötesplats och utsikt (2007). Författaren bygger sina påståenden på intervjuer med boende vid respektive bostadsgård.
- » Anders Jönsson – landskapsarkitekt, framför i tidskriften Movium Bulletin nr. 2 (2007) sin syn på dagens bostadsgårdar. Han baserar sin fakta på de gestaltningar av bostadsgårdar han tidigare genomfört och hur

de fungerar idag. Jönsson har varit med i utformandet av många boendemiljöer, däribland många i Hammarby sjöstad.

- » Åsa Wilke – landskapsarkitekt, behandlar i boken Villaträdgårdens historia (2007) den funktionalistiska trädgårdsstilen. Hon ger en vägledning för varsam restaurering av dessa trädgårdar.

Arbetet fortskred med en studie över hur funktionalismen återspeglades i dåtidens bostadsgårdar. Kunskap om de funktionalistiska miljöerna hämtades ur litteratur, från fysiska exempel samt genom tolkning av illustrationsplaner. Jag fann information som kunde delas in i fyra övergripande aspekter; värdegrunden, funktionerna och förhållandet mellan dem, synen på rumslighet samt användandet av växtlighet.

För att se en kronologisk följd över bostadsgårdens utveckling fann jag det intressant att även behandla tiden mellan funktionalismen och idag. Detta även för att kunna se vad som lagt grunden för synen på dagens bostadsgårdar.

I studien om dagens bostadsgårdar fokuserade jag på samma fyra aspekter som jag formulerat i studien av funktionalismens bostadsgårdar. För att utröna dagens behov från olika perspektiv utgick jag från både brukares och landskapsarkitekters syn på bostadsgården. Det gjordes genom litteraturstudie samt observationer av min bostadsgård. Vidare utformades övergripande generella riktlinjer där hänsyn togs till den funktionalistiska stilen likväl som dagens.

Stilidealet nu och då

I följande del redogör jag för hur synen på utemiljön har förändrats och vad som kan ha legat till grund för det. En djupdykning görs i den funktionalistiska erans bostadsgårdar samt bostadsgårdar idag som syftar till att ge en vidare förståelse för kommande resonemang och diskussion. Det resulterar sedan i generella riktlinjer som kan ligga till grund för omgestaltning av funktionalistiska bostadsgårdar.

Nedan följer en jämförelse mellan funktionalismens och dagens bostadsgårdar. Jämförelsen görs utifrån fyra övergripande aspekter; värdegrunden, funktionen, rumsligheten samt växtligheten. De olika aspekterna har flytande gränser och är alla beståndsdelar som beroende av varandra skapar en helhet.

Funktionalismens värdegrund

I industrialismens överexploaterade stenstäder fanns inte någon utemiljö att tala om då mycket liten uppmärksamhet ägnades åt växtlighet. Anläggningarna till de välbärgades bostäder och de representativa stadsparkerna var de enda av betydelse (Widgren 1977, s. 18). Trångboddheten kunde inte heller tillgodose tidens hygieniska krav. Ett missnöje fanns och som motreaktion kom kraven på sol, ljus och luft och kvarter bröts upp. I Sverige kom strömningen att kallas funktionalismen och det fick sitt stora genombrott i samband med stockholmsutställningen 1930. Funktionen präglade stadsbyggnaden och kvarter planerades efter ljusvinklar och solinfall, lamellhusen radades upp för optimalt ljusinsläpp (Åström 1993, s. 39).

I början av den funktionalistiska eran uppfördes fortfarande hus med kringbyggda små gårdar. De slutna bostadsgårdarna tjänade framförallt ett estetiskt syfte och var sällan försedda med sitt- eller lekplatser. Först under 1940-talet började funktionalismen synas i trädgårdskonsten. Man ville locka ut människorna genom att väcka deras intresse för naturen (Persson & Persson 1995, s. 25). Utemiljön skulle nu vara öppen och ljus och fungera som en förlängning av den egna bostaden, som ett komplement för utevistelse där människorna skulle få mer tid över till fritid och rekreation (Reiter, 2007).

Bostadsgården från miljonprogramstiden till idag

Bostadsbristen blev åter ett faktum under efterkrigstidens högkonjunktur. År 1965 antog riksdagen miljonprogrammet och en miljon nya bostäder började byggas. Byggandet gick från hantverk till industri och produktionsanpassad utformning. Byggnaderna blev allt högre och uppfördes slentrianmässigt utan hänsyn till sol, ljus eller vind (Åström 1993, s. 92). Utemiljön kom att bli mer funktionsuppdelad och användandet av växter förändrades. De var nu till för utfyllnad och inramning för att stänga in och hålla ute obehöriga. Allt efter att anläggningarna blev större och andelen lektyr ökade lades mer fokus på skötsel- och slitageaspekten, stora buskage av taggig växtlighet uppfördes. Den ökade bilismen gjorde att många av de funktionalistiska anläggningarna omformades för att inrymma parkeringsplatser (Persson & Persson 1995, s. 31).

Bild 2 - En del av min bostadsgård har ersatts med parkeringsplatser. Nya lekelement har uppförts. Plank, kantstöd och pergola skapar en tydlig funktionsindelning på gården.

På grund av storskaligheten, den monotona gestaltningen samt det lägre anspråket på skötsel upplevdes gårdarna mindre privata än vad som var avsikten. Trots cykelställ och sandlådor inom föreskrivet avstånd från bostadsentréerna gjorde avsaknaden av tydlig zonerings att bostadsgårdarna många gånger kunde karaktäriseras som halvoffentliga miljöer snarare än halvprivata (Reiter, 2007).

På 1970-talet hade behovet av bostäder tillgodosetts och därmed hade de bostadspolitiska målen i stort sett uppfyllts. Man började istället se över hur den redan byggda miljön kunde utvecklas. De monotona, storskaliga miljonprogramsområdenas krav på kvaliteter, ytor och utrustning ansågs vara för högt ställda i förhållande till de faktiska behoven. Som reaktion började man istället förtäta för att utveckla den stadsmässighet man nu ville uppnå. Stadsmässighet slog på igenom som stadsbyggnadsideologi på 1990-talet och små kringbyggda innejårdar uppfördes även i mer perifera lägen. De estetiska värdena fick ofta större uppmärksamhet än de funktionella liksom under 1930-talet (Kristensson 2007, s. 7).

Dagens värdegrund

Idag är stadsmässighet fortfarande en utgångspunkt för dagens planering i ytterstad såväl som innerstad. Täthet i bebyggelse är kvaliteter som eftersträvas där ekonomiska, arkitektoniska och ekologiska faktorer spelar in. Det ökande miljömedvetandet och förtätningen som miljöstrategi ligger även till grund (Kristensson 2007, s. 9). Enligt plan- och bygglagen avses bostadsgårdarna vara en tillräckligt stor friyta, lämplig för lek och utevistelse, ett rekommendation utan mått (Reiter, 2007). Kanske är det en bidragande faktor till att dagens bostadsgårdar har kommit att bli allt mindre.

Enligt landskapsarkitekt Anders Jönsson ses två trender när det kommer till utformningen av nya bostadsgårdar. Den ena är att funktionen får styra formen och hänsyn tas till entréer, lekplatser och gångstråk (Olsson Lieberg, 2007). Funktionalismen ses i många fall som förebild för utformandet av boendemiljöer idag (Rahoult, 2005). Den andra är raka motsatsen då formgivning istället får styra funktionen. Jönsson menar att det ofta resulterar i mindre användbara gårdar som blir ett vackert blickfång från fönstret, som ett tittskåp (Olsson Lieberg, 2007).

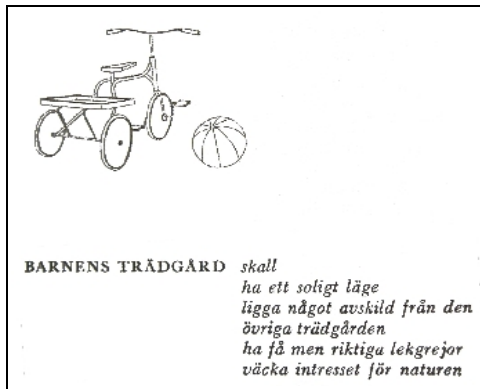

Bild 3 - En bostadsgård i kv. Fören, Malmö där funktionen styr formen (Olsson Lieberg, 2007). Källa: Landscape

Dåtidens funktion

Funktionalismens grundidé byggde på att just funktionerna skulle ge utformningen. De praktiska kraven på ytor för brandgator, kol- och oljeintag samt pisk- och vädringsplatser skulle i första hand tillgodoses (Nowotny & Persson, 1988). Gränserna mellan funktionerna skulle vara snarare antydda än skarpa för att bilda en helhet. För att locka ut människorna ville man fläta samman ute med inne och skapa en förlängning av vardagsrummet. Bostadsgården skulle vara till för lek och avkoppling oberoende av de boendes ålder och fysik. Kantstöd användes sparsamt för att ge ett mjukare intryck och förena byggnaden med dess omgivning och göra gården till en förlängning av huset (Persson & Persson, 1995). Begreppet "hus i park" uppkom under funktionalismen. Det talade för att landskapet runt och mellan byggnaderna skulle ges en medveten form med naturen som förebild (Rahoult, 2005).

Hus i parksystemet ger oss möjlighet att få fram ett bostadsområde, där det ursprungliga landskapet inte blott förmår hävda sin egenart, utan även inom sig upptaga modern stadsbebyggelse så att parkmark och bebyggelse framgå som en helhet. En helhet, där huskropparna så fast införlivas med naturparken, att de snarare framhäva än förkväva landskapets ursprungliga karaktär.
Landskapsarkitekt Ulla Bodorff 1940 (Nowotny & Persson 1988, s. 13).

Eftersom barnfamiljerna stod i centrum för efterkrigstidens bostadsplanering var barnen en grupp som prioriterades (Kristensson 2007, s. 6).

Man ville skapa en socialt betingad trädgård till för lek, vistelse och upplevelse. Lekplatser anlades och större öppna ytor bevarades för att inbjuda till fri lek för barn i alla åldrar (Persson & Persson, 1995).

Bild 4 - Landskapsarkitekt Gunnar Martinssons råd till barnfamiljer Källa: Wilke, 2007 s.150

Anläggningarna stod för en enkelhet och rationalitet och skulle ha ett stramt formspråk. Rakt och geometriskt kunde dock kombineras med mjukt böljande former för att förena det funktionella med det naturliga. Anläggningarna präglades samtidigt av en omsorgsfull detaljrikedom och fokus lades på detaljer som markbeläggning, smidesdetaljer och skulpturer (Persson & Persson, 1995). Man skulle använda få material med god kvalitet. I markbeläggning var kalksten den stora favoriten men sandsten, skiffer och platsgjutna betongplattor kunde även förekomma (Wilke 2007, s. 187). Detaljnivån i växtlighet var hög och prydnadsbuskar och rabatter med rosor och perenner kantade planteringarna (Persson & Persson, 1995).

Element som lusthus och plaskdammar var populära och förstärkte den rekreativa känslan. Speciella sol- eller skuggplatser var strategiskt placerade vid blomsterarrangemang för att en trädgårdskänsla skulle infinna sig (Nowotny & Persson, 1988). Gården skulle erbjuda sittplatser i soliga, skyddade lägen samtidigt som de stora trädens lövverk gav svalkande skugga. Då funktionerna skulle vara väl integrerade inbäddades och gömdes ofta nödvändiga, mindre iögonfallande element som piskplatser och torkställningar i grönskan. För att åstadkomma mjuka övergångar mellan funktionerna förekom sällan pergolor eller plank. (Persson & Persson, 1995).

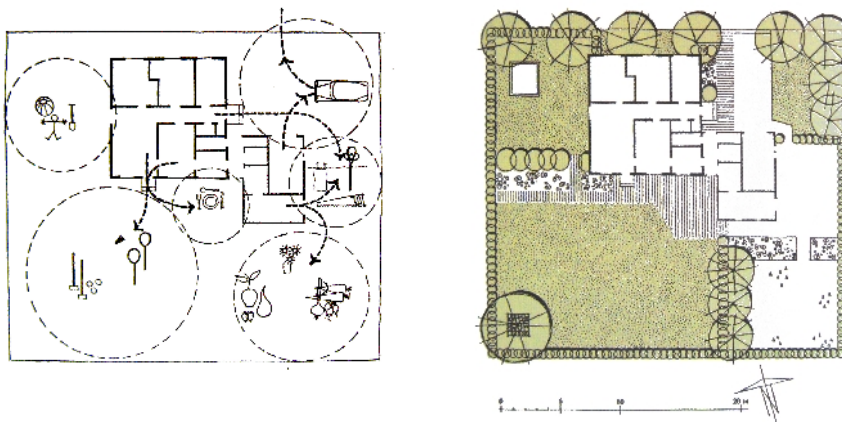

Bild 5 – T.v. visar en funktionsanalys den optimala placeringen för olika aktiviteter. I gestaltningen t.h. har hänsyn tagits till respektive funktion och växtlighet har uppförts för att skapa önskvärda mikroklimat Källa: Wilke 2007, s. 150

Dagens funktion

Bostadsgården ska idag fungera som en förlängning av den egna bostaden, som ett större vardagsrum. Det är vanligt att samla småskaliga inslag kring samlade öppna ytor. Det ska vara en plats för vardagsaktiviteter och rekreation, för både lek, fest och vila. Gården bör vara lättillgänglig för att de boende ska känna att den är till för dem (Olsson Lieberg, 2007). Med gården i direkt anslutning till hemmet finns ett praktiskt värde (Kristensson 2007, s. 9).

Med kaffemuggen i handen kan du gå ut och sätta dig i solen en stund efter jobbet medan potatisen kokar. Dina barn kan leka utanför ytterdörren och du kan kanske se dem från köksfönstret. En trång lägenhet kan utvidgas under varma dagar när vardagslivet flyter ut i trädgården och gränsen mellan inomhus och utomhus luckras upp (Kristensson 2007, s. 9).

Enligt landskapsarkitekt Eva Kristensson (2007, s. 9) har bostadsgården en viktig roll som mötesplats för de boende. Gemenskapen och bekantskapen skapar trygghet, trivsel och identitet. Det ska vara en plats där de boende slumpartat stöter på varandra eller avsiktligt träffas. Barnfamiljer är de som nyttjar gårdarna mest framför andra målgrupper och väl tilltagna lektytor för barn i alla åldrar är därför viktiga att prioritera.

Bild 6 – Bostadsgården är en viktig mötesplats, inte minst för barnfamiljer.

Enligt Ole Reiter (2007) professor i stadsutveckling ges mindre tid och plats till bostadsgårdarna idag, det finns ofta bara plats för en typ av aktivitet i taget. Vidare menar han att det måste finnas flera slags platser för olika generationer, olika grupperingar och olika aktiviteter; för lek, lust, fågring och ro.

Gården som utsikt spelar en stor roll för de boende enligt sociolog Ulla Jergeby (Kristensson 2007, s. 9). Samtidigt som gården uppskattas som lummig och grön måste den vara överblickbar. Det för att de boende ska känna en social kontroll över att man vet vem som vistas på gården. På så vis upplevs en trygghets- och ansvarskänsla (Olsson Lieberg, 2007).

Genom materialval och utförande av hög kvalitet inges en känslomässig signal om omsorg. På så sätt ökar den privata gårdskänslan och trivseln menar Jönsson (Olsson Lieberg, 2007). En studie av Kristensson (1997) visar att en trevlig och välskött utemiljö värdesattes högt, att den kan ha ett symbolvärde i bostadsområden med socialt låg status.

Dåtidens syn på rumslighet

Man hade konstaterat att gatumiljön blivit allt för riskfylld som fri- och lekyta på grund av den växande bilismen. Gården skulle fungera som en halvprivat zon för de boende medan gatan gjordes offentlig. Då öppenhet, ljus och liten funktionsindelning var idealet blev zonerings en viktig del i utformandet (Reiter, 2007). I den nya mer öppna stadsbilden gav även svaga gränser mellan bostadsgårdarna och den offentliga gatumiljön och blev gatan en del av gården och gården en del av gatan. För att skapa den halvprivata gårdskänslan användes lägre smidda staket och formklippta häckar (Persson & Persson, 1995).

Då fokus låg på att locka ut människorna och få dem att trivas i sin närmiljö lades stor vikt på att skapa en ombonad, trygg utemiljö där många olika aktiviteter kunde äga rum samtidigt. Med omslutande dynamiska väggar av vegetation skapades en omslutande rumslighet och en sammanhållen helhet. Gräsytan var bostadsgårdens golv och stomme och knöt ihop hela anläggningen till en helhet (Persson & Persson 1995, s. 75).

*Att med en mängd växter sönderstycka en vacker solbelyst gräsplan, där sport, lek och friluftsliv kan bedrivas, är ej tidsenligt, ej heller önskvärt. Trädgården bör ju i första hand vara en rekreationsplats, ej någon botanisk trädgård.
Trädgårdsmästare Sven Gréen 1951 (Wilke 2007, s. 153).*

Man använde träd och buskar för att med sina volymer skapa en rumslighet genom en ram runt gräsytan (Wilke 2007, s. 161). Vegetationen skulle ge en god överblick över den större sammanhängande gräsmattan samtidigt som den skulle bilda mindre intima rum längs kanterna. Detta för att skapa en plats för allas intressen. Stora träd användes för att minska husens storskalighet och göra bostadsgården mindre exponerad. Rumsligheten förstärktes även genom att gräsytan formades i mjuka konkava och konvexa höjdformationer. Av ekonomiska skäl användes de överblivna schaktmassorna från anläggandet av husen (Persson & Persson, 1995).

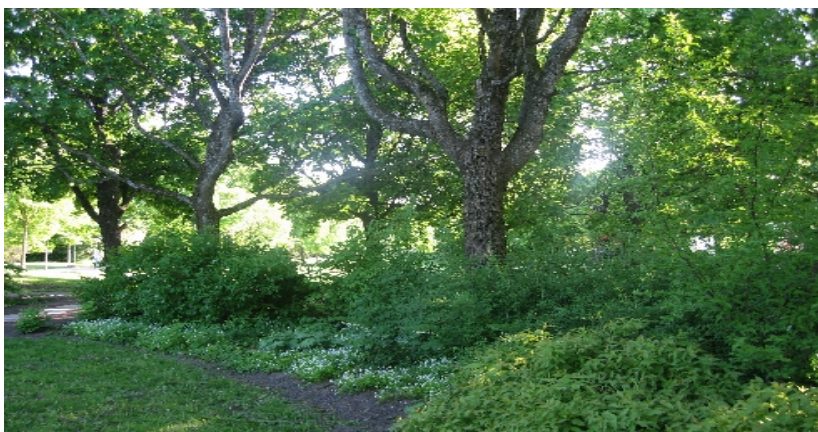

Bild 7 - Med naturen som förebild gestaltade man genom skikt. I Tegnérparken från den funktionalistiska eran, är växterna komponerade efter succession och årstidsdynamik.

Med naturen som förebild föll det sig givet att gestalta med växtlighetens volymer utifrån olika skikt. På så sätt skapade man en genomtänkt rumslighet i alla skalor. Större buskar och träd utgjorde det högsta skiktet och bildade

tillsammans med gräsytan stommen. På den mindre skalan skapades rumsligheten av prydnadsträd, mindre buskar och perenner. Då rumsligheten sällan var distinkt placerades träd och buskar fritt grupperade i varierade kompositioner för att skapa en dynamisk avgränsning. På grund av växternas rumsbildande egenskaper kom de att ha en central roll i karaktären och värdena hos de funktionalistiska anläggningarna (Persson & Persson, 1995).

Dagens syn på rumslighet

En bostadsgård ger möjlighet till lättillgänglig och uppskattad gemenskap men kan innebära begränsningar när det kommer till det privata. Med en högre grad av avskildhet ges möjligheten att forma miljön själv vilket många uppskattar (Kristensson 2007, s. 9). Ett genomgående drag i dagens byggande är att mer plats ges åt privata, personliga uteplatser med balkonger och stora inglasade uterum (Olsson Lieberg, 2007). Enligt Kristensson (2007, s. 24) krävs det en grad av avskildhet som är gynnsam för den enskilda aktiviteten, om det inte uppfylls kan aktiviteten störa andra aktiviteter. Gården ska därför kunna hantera spänningsfältet mellan närhet och distans, de boende ska själva kunna bestämma hur mycket kontakt de vill ha med sina grannar. Vidare menar Kristensson att rumsligheten på bostadsgården ska vara utformad på så sätt att man kan samsas med andra i en kollektiv miljö.

Till sin karaktär ska bostadsgården vara halvprivat, ett mellanting av villans privata trädgård och stadens offentliga park (Kristensson 2007, s. 9). Enligt Jönsson För att en tydlig gårdskänsla ska uppnås är gränserna och skalan viktig. Då gränserna mellan zonerna är otydliga går ansvars känslan förlorad. Man ska känna trygghet och kunna lämna sin cykel och leksakerna ute (Olsson Lieberg, 2007).

Bild 8 – På bra bostadsgård kan man våga lämna leksakerna ute.

På en bra bostadsgård ska det finnas olika skalor av rumslighet. Det bör vara en glidande zoneringskala mellan den privata bostaden och den halvprivata gården. Väl ute på gården ska det åter finnas privata rum där man kan vara ifred men också större rum där man kan vara många samtidigt (Olsson Lieberg, 2007). För att kunna erbjuda en varierad rumslighet och inge en upplevelse av rymlighet måste gården vara tillräckligt stor menar Kristensson (2007, s. 9). Jönsson menar att en liten gård kan upplevas intim men kan också ge en högre grad av exponering. Om man känner sig uttittad uppstår känslan av att det är en offentlig miljö (Olsson Lieberg, 2007).

Dåtidens syn på växtlighet

All import av plantskoleväxter omöjliggjordes under andra världskriget och man var hänvisad till det växtmaterial som fanns i Sverige. Krigstidens nationalism gav även motiv för att använda inhemska växter och växter som förknippas med svensk natur och naturmark (Nowotny & Persson 1988, s. 26).

Anläggningarna präglades även av människans rätt till fritid och rekreation och utformades därför efter minimal skötsel. Efter krigsåren sågs det egna odlandet som föråldrat och uteslöts ofta på grund av den stora arbetsinsats det krävde. Med skötselkraven och naturen som förebild var extensiva anläggningar med friväxande vegetation föredömligt. Planteringsytorna var omgärdade av gräs för att ge plats åt vegetationens tillväxt. Växtmaterialet skulle vara hårdigt och säkert och växtligheten karaktäriserades av omsorg och enkelhet (Wilke 2007, s. 161, 178). Växtmaterialet kunde dock vara rikt sammansatt och varierat med hänsyn till blomning, fruktsättning och årstidsdynamik vilket var karaktäristiskt för Ulla Bodorffs anläggningar (Nowotny & Persson, 1988).

Som komplement till de rumsbildande stomväxterna fanns prydnadsrabatter längs fasaderna för att binda ihop hus med tomt och bidra till gårdskänslan (Persson & Persson, 1995).

Bild 9 - I en av Ulla Bodorffs anläggningar skapar växtligheten en naturlig övergång och gör utemiljön till en förlängning av huset. Rabatterna ger ett omsorgsfullt intryck och en gårdskänsla.

Ulla Bodorff lade stor omsorg på inventeringsstadiet innan anläggande för att kunna nyttja platsens förutsättningar i största möjliga mån. Växtmaterial och berg i dagen bevarades i stor utsträckning, den befintliga naturen och gav form och karaktär till anläggningarna. Den noggranna inventeringen gav god möjlighet till att anpassa det kompletterande växtmaterialet efter ståndorten och på så vis skapa hållbara anläggningar (Nowotny & Persson, 1988).

Vad gäller för oss vid anläggandet av buskager är närmast att äga kännedom om hur tex törnsnåret, växer i naturen, på markens impediment, hur hagtorn, nyponros och slån slår sig ner i ett röse, hur enar tränga genom snåret, cypressartat rankt. Vi måste se i slån törnsnårets väsen gå oss i blodet. Känna vi törnsnårets och enens karaktär; äro vi för trogna med dessa växters sätt att vara, att leva, att hävda sig, då har vi också underlaget för att utnyttja en hel rad av deras respektive släktingar på sådant sätt att de i anläggningen bli något annat än en vacker buske, utställd i hörnet av en gräsmatta.

Landskapsarkitekt Erik Lundberg 1948 (Persson & Persson 1995, s 53).

Dagens syn på växtlighet

Enligt Jönsson är en generell bra gård grön med träd, buskar och gräs. Det är väldigt uppskattat om man kan odla, helst perenna växter eller lökar. Med chansen att ge personlig omsorg till gården ökar trädgårdskänslan och uppfyller mångas dröm om hur man skulle vilja bo säger Jönsson. En gård med trädgårdsinslag ger något som det offentliga rummet saknar och ger därför en mer privat känsla (Olsson Lieberg, 2007).

Bild 10 - Perenner ökar gårdscharaktären och är viktiga för den halvprivata känslan.

Utifrån intervjuer med boende vid olika bostadsgårdar ser även Kristensson (2007) att trädgårdscharaktären är önskvärd. Blommande buskar, bärbuskar och fruktträd berikar gården. Odlingslotter är inslag som uppskattas och ger sysselsättning och inbjuder till aktivitet på gården. Med artrikedom bland växterna kan en naturupplevelse och årstidsdynamik förmedlas. Uppvuxen och lummig växtlighet som visar på vegetationens växtkraft och arter som kan locka till sig djurliv uppskattas (Kristensson 2007, s. 28). Vegetationen är till för skönhet och för rumsskapande för att ge skugga och lä (Berglund & Jergeby, 1992).

Växtligheten på gården utgör också en viktig del som utsiktskvalitet även om gården inte används aktivt (Kristensson 2007, s. 38). I en undersökning om hyresgästernas förhållande till utemiljön visade det sig att 97 procent värdesatte en utsikt mot natur och grönska högt (Berglund & Jergeby, 1992).

Generella riktlinjer för omgestaltning

Nedan presenteras generella riktlinjer som syftar till att vägleda vid omgestaltning av funktionalistiska bostadsgårdar för att uppfylla dagens behov utan att göra avkall på det funktionalistiska stilidealet. Riktlinjerna har utformats med föregående studien som grund med hänsyn till den funktionalistiska stilen likväl som dagens.

- » *Naturen som förebild för ekonomiskt hållbara anläggningar.*
Genom att välja växtmaterial efter ståndort, årstidsdynamik och ett långt tidsperspektiv kan behovet av skötsel och nyplantering minska.
- » *Rumslighet med stora och små rum.*
Genom olika skalor av rumslighet kan man skapa en bostadsgård för allas intressen.
- » *Tydlig zonerings med halvprivat karaktär.*
Med hjälp av rumslighet och detaljrikedom kan en gårdskänsla och halvprivat karaktär skapas.
- » *Liten funktionsindelning.*
Svaga gränser mellan funktionerna ökar bostadsgårdens flexibilitet och skapar en helhet.

Diskussion

Syftet med kandidatarbetet är att undersöka hur man som landskapsarkitekt kan arbeta med 1940-talets funktionalistiska miljöer, och anpassa dessa till dagens behov, utan att göra avkall på dess stilideal. Syftet är även att genom arbetet presentera ett lätthanterligt verktyg som kan användas vid omgestaltning av funktionalistiska boendemiljöer. Jag har svarat på frågeställningen genom att utforma generella riktlinjer för omgestaltning av funktionalistiska bostadsgårdar. Bland dessa har hänsyn tagits till både dagens och dåtidens ideal.

Källkritik

Litteraturstudien har givit mig en trovärdig och bred kunskap som grund till utformandet av de generella riktlinjerna. Min ursprungliga tanke var att arbetet även skulle innefatta en tillämpning av teorierna genom en gestaltning. Det hade gett mig en mer verklighetsförankrad, nyanserad bild och inblick i en vidare problematik. Aspekten om samhällets utveckling och dess påverkan på våra utemiljöer har givit mig en djupare förståelse för de bidragande faktorerna och för vad som lagt grunden till dagens synsätt.

Jag har använt mig av ett mindre antal referenser men med stor trovärdighet. Större delen av litteraturen som använts har jag kommit i kontakt med tidigare under utbildningen. Genom valet har jag fått möjlighet till en djupare förståelse av denna. Det finns dock en risk att de valda referenserna ger en ensidig bild av den problematik jag försöker skildra i arbetet. Utbudet av litteratur rörande funktionalistiska bostadsgårdar är begränsat och berör endast ett fåtal aspekter.

Litteraturen rörande Ulla Bodorff har dock givit mig en verklig inblick i och förståelse för hur 1930-50-talets landskapsarkitekter tänkte vid utformandet av boendemiljöer.

Trots att min studie visar på att de funktionalistiska anläggningarna utformades efter litet skötselbehov ringar Lindkvists rapport om växttekniska problem in en rad ofta förekommande problem. Då denna undersökning endast behandlar övergripande aspekter har jag inte gjort fördjupade studier rörande skötsel. Detta är något jag fått intresse för och önskar få ökad kunskap om.

Persson och Perssons samt Wilke ger en god vägledning till hur man ska förhålla sig till en varsam restaurering. I mitt arbete har jag gjort en kritisk granskning av deras litteratur. Mitt resultat ger belägg för att deras teorier är relevanta. Wilkes litteratur behandlar funktionalismen inom villaträdgårdar men då den funktionalistiska stilen var näst intill en ideologi ser riktlinjerna generellt sett likadana ut oberoende av skala.

För ytterligare en infallsvinkel i dagens behov har jag gjort observationer av min bostadsgård från den funktionalistiska eran. Då gården är omgjord för att passa dagens behov ser jag den som ett bra exempel att använda som referens. Genom valet har jag kunnat relatera till mina egna behov och krav som boende. Jag har även ett stort personligt intresse av bostadsgårdars utformning i allmänhet och funktionalistiska bostadsgårdar i synnerhet, ett intresse som ökat under arbetets gång.

Metod och resultat

Då jag samlade information kring fyra övergripande aspekter var det också de jag förhöll mig till när det kom till att utforma de generella riktlinjerna. Om jag hade valt att förhålla mig till ytterligare aspekter hade kanske de olika stilarna skiljt sig från varandra mer markant.

I jämförelsen mellan nu och då märkte jag att dessa stilar är snarlika, studien visade på mer likheter än skillnader. Resultatet är inte helt oväntat då funktionalismen många fall ses som förebild i dagens anläggande av boendemiljöer. Jönsson ser dock även tendenser till att formen snarare styr funktionen som i postmodernismens och i den tidiga funktionalismens bostadsgårdar. Arbetet visar på att den funktionalistiska stilens många fördelar med att låta funktionaliteten komma i första hand.

Om jag fick göra om arbetet skulle jag ge plats åt en större litteraturstudie med exempel ur verkligheten och platsspecifik tillämpning. Till en början hade jag inte för avsikt att göra en litteraturstudie av den vidd som det i slutändan blev. Jag hade tänkt nöja mig med enbart mina egna referenser som landskapsarkitektstuderande och som boende vid en funktionalistisk bostadsgård. Mer tid skulle kunnat ägnas åt studien om dagens bostadsgårdar. Jag har bara behandlat den på ytan i förhållande till den information och de aspekter som är omskrivna.

Studien inleddes med ett urval av de viktigaste aspekterna i funktionalismens trädgårdsstil som samtidigt skulle vara relevant för dagens bostadsgårdar. Då det var den senare nämnda som gav grund till aspekterna. Det gick att resonera kring samma punkter vid dagens syn men de berörde inte samma punkter. Det uppkom en problematik i att avgränsa studien om dagens bostadsgårdar då många fler aspekter behandlas och spelar roll idag. Det har varit en utmaning att

sammanfatta dagens syn på samma självklara sätt som funktionalismens då man förr hade en tydligare ideologi än vad man har idag. Stor del av arbetet har upptas av att kategorisera och sålla bland dagens aspekter.

Slutsats

Idén om vad en bostadsgård är och vad den ska användas till verkar i stort sett vara den samma nu som då. I jämförelse med förr verkar man idag generellt vistas mindre på sin bostadsgård. Bostadsgården verkar dock fortfarande ha ett stort värde för barn och barnfamiljer. Detta syns tydligt då jag gjort en iakttagelse att stora lektytor uppförts även på mindre gårdar. Så är även fallet på min bostadsgård där näst intill halva gården upptas av lekelement. För att kunna ge plats för andra målgrupper. För att lyckas med det blir rumsligheten viktig.

Vissa inslag hos de funktionalistiska bostadsgårdarna skulle kunna förändras för att möta dagens behov. Element som mattpiska och torkställning kan uteslutas idag då den typen av funktioner ofta tillgodoses i tvättstugorna. Ytorna kanske istället kan utgöra sittytor.

Liten funktionsindelning eftersträvas nu som då för att skapa en helhet av bostadsgårdens funktioner. Idag verkar det dock finnas ett större behov av att ha privata uteplatser och tydliga funktionsindelningar. En varierad rumslighet av olika skala verkar värdesättas då som idag men medlen för rumsskapande verkar dock skilja. Förr skapade landskapsarkitekterna enbart väggar av vegetation, men idag använder man sig ofta av faktiska väggar i form av spaljéer och plank. Kanske beror tendenserna på referenser från miljonprogrammets bostadsgårdar. Med funktionalismens stil som grund vill jag tro att intim rumslighet kan skapas av enbart växtlighet med flexibla och sammanhängande gårdar till följd.

Fritidsaspekten är i centrum idag likväl som då. Det funktionalistiska inslaget med att utforma bostadsgården på ett sätt som inte kräver skötsel rimmar därför väl med dagens behov. Med naturen som förebild kan både tid och pengar besparas. De funktionalistiska gårdarna svarar väl mot dagens ekologiska krav genom storlek och växtlighet. Dessa miljöer borde utgöra goda habitat för vår svenska flora och fauna. Växternas roll i skapandet av trädgårdskaraktär och gårdskänsla verkar vara lika stor nu som då.

Detaljerna utgör ett stor del i den funktionalistiska stilens karaktär och är därför viktiga att bevara för att bidra till det trädgårdshistoriska värdet. Det är viktigt att uppmärksamma dessa detaljer och deras betydande roll i anläggningarna. Medel för att skapa den halvprivata karaktären på gården hade stor betydelse. I de funktionalistiska bostadsgårdarna utgjorde den rumsbildande stomväxtligheten i kombination med detaljerna karaktären. På min bostadsgård har troligen en del av stommen fått ge vika för parkeringsplatser och inga spår av perennrabatter syns. Då de ursprungliga detaljerna rationaliserats bort och stommen försvunnit upplevs en obalans i zonerings. Ingen lämnar leksakerna på gräsmattan och cyklarna låses med dubbla lås. Gården har fått en mer offentlig karaktär och rumsligheten känns splittrad.

Gårdens storlek och upplevda rymlighet verkar vara en viktig faktor för en uppskattad och funktionell boendemiljö idag. Generella riktlinjer för olika funktioners behov av utrymme inom bostadsgårdarna är något jag saknar. En fråga som dykt upp är om de funktionalistiska bostadsgårdarna är tillräckligt rymliga. Med min egen gård som referens har jag kommit fram till att så borde

vara fallet. Den höga träden i förhållande till husen ger en trivsamt skala på gården. Generellt verkar gårdarna vara väl tilltagna i förhållande till antalet boende i husen och särskilt i jämförelse med dagens bostadsgårdar. Funktionalismens gårdar har stor potential att uppfylla dagens behov ur rymlighetssynpunkt.

Idag verkar bostadsgården ha en större estetiskt värde då betydelsen av utsikt är stor. Då grönska och natur är önskvärt rimmar det väl med utformningen av de funktionalistiska anläggningarna.

Det var nästan 70 år sedan de funktionalistiska anläggningarna uppfördes. Tack vare det omsorgsfulla valet av hårdigt växtmaterial och dess gestaltning genom skikt har karaktären bevarats. De funktionalistiska anläggningarna uppnådde en rumslighet ganska snabbt att döma av växtvalets tillväxttempo. En fråga som uppstått under arbetes gång är i vilket tidsperspektiv man planerar för i dagens bostadsmiljöer när det kommer till byggnader och växtlighet. Vi borde dra lärdom av sättet att använda växtmaterial för att uppnå fungerande anläggningar under kortare tid likväl som på sikt. Ulla Bodorffs metod att utgå från platsens förutsättningar borde bidra till ett ekonomiskt och ekologiskt hållbart anläggande. Idag finns ett större utbud av hårdigt växtmaterial som kan bidra till fungerande anläggningar.

Efter genomförd litteraturstudie har det visat sig att dagens behov rimmar mycket väl med dåtidens ideal. Det finns alltså ingen anledning att ge upp de funktionalistiska anläggningarna för att de idag är slitna och eftersatta. Det krävs dock en varsam restaurering för att bevara det kultur- och trädgårdshistoriska värdet. Dåtidens fokus låg på att ge människor vackra och funktionella boendemiljöer till för rekreation och fritid, värden som än idag är av stor betydelse. De generella riktlinjer som arbetet resulterat i är därför inte bara viktiga som stöd för funktionalistiska boendemiljöer utan kan även vägleda vid gestaltning av andra anläggningar. Man kan vid nyanläggning gott och väl utgå från funktionalismen när det kommer till så väl funktion, rumslighet och zoner. Med funktionalistiska trädgårdsstilen som förebild kan socialt, ekologiskt, estetiskt och ekonomiskt hållbara anläggningar skapas.

Referenslista

- Berglund, U. & Jergeby, U. (1992). *Ute i staden. En studie om människor och miljöer*. Stockholm: Byggnadsforskningsrådet
- Kristensson, E. (1997). *Gröna kvaliteter och sociala samspel. En studie av hur några bostadsgårdar används av sina invånare*. Lund: Institutionen för byggnadsfunktionslära, Lunds universitet
- Kristensson, E. (2007). [Elektronisk] Bostadsgården – vardagsrum, lekplats, mötesplats & utsikt. Tillgänglig:
www.formas.se/upload/EPiStorePDF/.../Bostadsgarden_1_40.pdf [2012-04-20]
- Lindkvist, E. (2011). [Elektronisk] *Vegetation på MKB Fastighets AB:s bostadsgårdar*. Tillgänglig:
http://pub.epsilon.slu.se/8137/1/lindkvist_e_110517.pdf [2012-05-19]
- Nowotny, C. & Persson, B. (1988). *Ulla Bodorff - landskapsarkitekt 1913-1982*. Stockholm: Arkus
- Olsson Lieberg, T. (2007). [Elektronisk] Vad ska vi ha bostadsgården till? *Movium Bulletinen*, nr. 2, ss. 2-3. Tillgänglig:
http://www2.movium.slu.se/publikationer/pdf/Bulletin_0706.pdf [2012-10-11]
- Persson, A. & Persson, B. (1995). *Svenska bostadsgårdar 1930-59*. Byggnadsforskningsrådet, Stockholm.
- Reiter, O. (2007). [Elektronisk] Bostadsgården- ett privat eller offentligt rum? *Movium Bulletinen*, nr. 2, ss. 2-3. Tillgänglig:
http://www2.movium.slu.se/publikationer/pdf/Bulletin_0706.pdf [2012-10-11]
- Rahoult, L. (2005). *Stadsplaner i Sverige*. Tillgänglig:
http://www.arkitekturmuseet.se/utställningar/svensk_byggnadskonst/stadsplaner/ [2012-05-02].
- Widgren, R. (1977). *Urban växtlighet i ekologiskt perspektiv*. Gävle: Statens institut för byggnadsforskning.
- Wilke, Å. (2007). *Villaträdgårdens historia*. Stockholm: Prisma
- Åström, K. (1993). *Stadsplanering i Sverige*. Stockholm: Byggförlaget

Bildkällor:

Bild 1, 2: Fotograf Anna Sunnefeldt Nyberg 2012-03-15

Bild 6-10: Fotograf Anna Sunnefeldt Nyberg 2012-05-18

Landscape arkitekter. [Elektronisk] Tillgänglig:
<http://www.landscape.nu/referenser/kv-foeren-vaestra-hammen-malmoe> [2012-04-18]

Wilke, Å. (2007). *Villaträdgårdens historia*. Stockholm: Prisma